

POHLED NA NÁBOŽENSKY, ETNICKY A PROFESNĚ CIZORODÉ SKUPINY VE VELKOMORAVSKÉM ZÁKONODÁRSTVÍ

Lubomíra HAVLÍKOVÁ

Slovanský ústav AV ČR, v.v.i., Praha, Česká republika

Problémy národnostních a náboženských menšin, profesních a sociálně slabých ze společnosti vyloučených skupin jsou staré téměř jako lidstvo samo a táhnou se historií jako červená niť. Menšinová práva a menšinové zájmy byly vždy na okraji práv, zájmů a požadavků většiny obyvatelstva, tj. majoritní části určité společnosti. Ta se často k minoritám všeho druhu, které většinou stály na okraji společnosti, stavěla odmítavě a mnohdy je diskriminovala.

Četba příspěvku A. Momota¹ o předbyzantské a byzantské historii Rómů,² tj. v permanentní diaspoře žijící exemplární etnické minority, mne přivedla na myšlenku, zda se rovněž velkomoravské právní památky, z nichž některé vznikly na základě byzantských právních sbírek a norem, jiné na základě západních latinských penitenciálů a kterými jsem se zabývala zejména v kontextu středověkých gender studies (otázka postavení ženy ve

¹ MOMOT, A. 2011. Niekoľko poznámok k predbyzantským a byzantským dejinám Rómov. In *Acta patristica*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, č. 5, s. 290-301.

² O existenci a postavení cikánů v byzantské říši a na Balkáně v pozdním středověku viz podrobně SOULIS, G. C. 1961. The Gypsies in the Byzantine Empire and Balkans in the Late Middle Ages. In *Dumbarton Oaks Papers*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1961, 15, 141-165. ISSN 0070-7546; ROCHOW, I. 1983. Die Häresie der Athinganer im 8. und 9. Jahrhundert und die Frage ihres Fortlebens. In Helga Köpstein, Friedhelm Winkelmann (eds.), *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz*. Berlin: Akademie-Verlag. 1983 (= Berliner Byzantinistische Arbeiten, 51), 163-178; ROCHOW, I. – MATSCHKE, K. 1991. Neues zu den Zigeunern im byzantinischen Reich um die Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert. In *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1991, 41, 241-256. ISSN 0378-8660. Předchozí články česky v *Romové v Byzanci*. 1998. Praha: Indologický ústav FF UK. 1998, 9-25, 33-45, 48-56. Viz také STARR, J. 1936. An Eastern Christian Sect: The Athinganoi. In *Harvard Theological Review*. Cambridge: Harvard University. 1936, 29, 93-106. ISSN 0017-8160; SPECK, P. 1997. Die vermeintliche Häresie der Athinganoi. In *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1977, 47, 37-50. ISSN 0378-8660.

velkomoravské společnosti),³ věnují či nevěnují problematice etnických, náboženských a profesně ve společnosti nepřijatelných a jinak odlišných skupin lidí a zda termíny, které používají k jejich označení, jsou korektní či nekorektní.

Prostudování velkomoravských právních textů, jako je *Zakonъ sudnyi ljudьmъ*, *Nomokanonъ*, *Zapovědi světyichъ otъcъ* a *Vladykamъ země božie slovo velitъ*, ukázalo, že jedinečně velkomoravský *Nomokanonъ*,⁴ který vznikl v 2. polovině 9. století na Moravě, řešil otázku postavení různorodých, cizích minorit v majoritní společnosti a vztah této společnosti k nim. Moravský *Nomokanonъ* byla sbírka církevních kánonů (*kanones*) a občanských, civilních zákonů (*nomoi*). Přeložil ho arcibiskup Metoděj z různých byzantských právních sbírek, nejvíce však používal byzantskou sbírku církevního práva *Synagoge*, jejímž autorem byl v 6. století konstantinopolský patriarcha Ioannes Scholastikos (565-577).

Pokud mluvíme v obecné rovině, tak vztah a poměr mezi etnickou, národnostní majoritou a minoritou se projevil ve velkomoravských písemných

³ Cf. HAVLÍKOVÁ, L. 2006. Středověké slovanské právo a žena. Žena v právním systému velkomoravské společnosti. In *Byzantinoslovaca I.* Ed. M. Daniš. Bratislava: Byzantologický seminár A. Avenaria FiF UK. 2006, 175-205. ISBN 80-89236-07-3; EADEM. 2008. Femina slavica – žena a mateřství ve velkomoravských právních památkách 9. století (Příspěvek ke středověkým gender studies). In *Pulchritudo et sapientia. Ad honorem Pavel Spunar.* Ed. Z. Silagiová – H. Šedinová – P. Kitzler. Praha: Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav AV ČR. 2008, 163-178. ISBN 978-80-254-1863-5; EADEM. 2008. K právnímu postavení slovanské ženy v 9. století (K otázce sňatku a uzavření manželství v případech pokrevního, adoptivního a tzv. duchovního příbuzenství v bulharském a velkomoravském prostředí). In *Česká slavistika. Příspěvky k 14. mezinárodnímu sjezdu slavistů, Ochrid 10.-16. 9. 2008 (= Slavica).* Praha: Slovanský ústav AV ČR, v.v.i. 2008, 77, 251-263. ISSN 0037-6736; EADEM. 2009. Žena a manželství ve slovanském prostředí 9. století na příkladu velkomoravských právních památek a jejich byzantských předloh. In *Synergie. Revue pro byzantologii a filozofii.* Plzeň: Západočeská univerzita. 2009, V, 2, 5-26. ISSN 1803-8301; EADEM. 2009. Žena a potrat. K otázce přejímání římsko-byzantského práva a řecké terminologie ve slovanském prostředí. In *Epea pteorenta. Růženě Dostálové k narozeninám.* Ed. M. Kulhánková – K. Loudová. Brno: Host. 2009, 97-106. ISBN 978-80-7294-320-3; EADEM. 2012. Dítě ve velkomoravských právních památkách. In *Konštantínove listy.* Nitra: UKF. 2012, V, 1-10. ISSN 1337-8740.

⁴ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum). 1971. In *Magnae Moraviae fontes historici* (dále MMFH) IV. Leges – Textus iuridici – Supplementa. Operi edendo praefuit L. Havlík. Brno: UJEP. 1971, 205-363. Předlohou slovanského textu (překlady) byl řecký text převzatý z *Ioannis Scholastici Synagoga L titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica*, ed. V. Beneševič. In *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Neue Folge, Heft 14.* München: Akademie der Wissenschaften. 1937. Viz též VAŠICA, J. 1966. *Literární památky epochy velkomoravské 863-885.* Praha: Lidová demokracie. 1966, 63-70.

právních pramenech a v jejich lexiku jako dichotomie mezi „domácím“, „vlastním“ (stsl. *svojь*, řec. *idios*, lat. *privatus, idios*) a „cizím“ (stsl. *stranьnyъ*, čjužb, řec. *xenos, allotrios*, lat. *alienus*).⁵

Několik článků („paragrafů“) velkomoravského *Nomokanonu* se věnovalo problematice nábožensky nekonformních osob – heretikům. Podle *Nomokanonu* bylo pěvcům a anagnostům (stsl. *jako pěvьcemъ suštemъ tьčiju ti četcemъ*); řec. *kai peri tu faltas monon kai anagnostas*) dovoleno se zákonně oženit. Nesměli však uzavírat sňatky s heretiky (stsl. *sb ieretiky že svadьby ne tvoriti*; řec. *me mentoi pros hairetikus epigamias poiein*).⁶ Muž, který vstoupil mezi klérus jako neženatý člověk a v pozdější době se hodlal oženit, v rámci církve se mohl stát, jak nařizuje a povoluje *Nomokanonъ*,⁷ pouze lektorem nebo kantorem (stsl. *čьtьcemъ i pěvьcemъ*; řec. *anagnostas kai psaltas*).⁸ Pokud se v některých církevních eparchiích tito lektoři a kantoři ženili, nesměli si brát ženy, které vyznávaly „špatnou“, tj. „jinou víru“ (stsl. *zlověrbny poiměti ženy*; řec. *heterodoxon gynaika lambanein*).⁹ Ti muži z lektorů a kantorů, kteří s těmito ženami „jiné víry“ přivedli na svět děti, které byly pokřtěny heretiky (stsl. *ot eretikъ*; řec. *para tois hairetikois*), je museli uvést do společenství katolické církve.¹⁰ Také dosud

⁵ Cf. podrobně HAVLÍKOVÁ, L. 2007. Egredere de terra: On the geographical-administrative terminology in 9th century legal manuscripts. In *Byzantium and New Countries – New Peoples on the Frontier of Byzantino-Slavonic Area (IX-XV Centuries)*. Ed. M. Kajmakamova – M. Salamon – M. Smorag-Rózycka (= *Studia Byzantina et Slavica Cracoviensia V*). Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica". 2007, 77-88. ISBN 978-83-88737-83-1; EADEM. 2009. Geograficko-správní staroslověnská terminologie v právních památkách 9. století a její řecké (byzantské) a latinské paralely. In *Byzantská revue 2009* (= *Acta facultatis orthodoxae theologiae Universitatis Presoviensis*). Ed. J. Horák. Prešov: Prešovská univerzita. 2009, 108-119 (http://www.pulib.sk/elpub2/PBF/Husar4/pdf_doc/08_Havlikova.pdf; EADEM. 2009. Geograficko-správní staroslověnská terminologie v právních památkách 9. století a její řecké (byzantské) a latinské paralely. In *Synergie. Revue pro byzantologii a filozofii*. Plzeň: Západočeská univerzita. 2009, V, 1, 9-20. ISSN1803-8301.

⁶ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 254, XXVI.

⁷ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 300-302, XXVI, zejména s. 301 (25. kánon sv. apoštolů a 14. kánon chalkedonského sněmu).

⁸ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 301, XXVI (25. kánon sv. apoštolů).

⁹ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 301, XXVI (14. kánon chalkedonského sněmu).

¹⁰ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 301, XXVI (14. kánon chalkedonského sněmu).

nepokřtěné děti nesměly být pokřtěny heretiky.¹¹ Jak vysvětluje *Nomokanon*, nesměly se s nimi uzavírat sňatky podobně, jako se tito muži nesměli ženit s Židy/židy a Helény (stsl. *съ еретіки нѣ съ жиды нѣ съ елѣны*; řec. *pros gamon hairetiko, e Iudaio, e Helleni*).¹²

Ve 12. století biskup Baldrik z Dol-de-Bretagne označil jako heretiky např. bogomily nebo paulikiány (*Iudeos, Haereticos, Sarracenos*).¹³ Kdo však byli tito heretikové v 9. století na Velké Moravě? Byly to vyznavači jiných náboženství či příslušníci jiných národností? Byli to západní, katoličtí nebo východní, orthodoxní křesťané? Nebo dosud nepokřtění pohané? Nebo ti, kteří uznávali nebo neuznávali *filioque*?¹⁴

Jako římskou či západní herezi označil *filioque* ve svém spise *Kniha o mystagogii Ducha svatého* jeden z největších vzdělců své doby a konstantinopolský patriarcha Fotios († 890), učitel Konstantina Filozofa, Metodějova bratra, a iniciátor cyrilometodějské mise obou bratrů na Velkou Moravu. Možná právě kvůli této formulce, jejíž vyznavači i nevyznavači se vzájemně – jednou z katolické, podruhé z orthodoxní strany – osočovali a považovali za heretiky, převzal arcibiskup Metoděj, překladatel *Nomokanonu*, pasáž o hereticích z byzantské *Synagoge*.

¹¹ *Nomokanon* (Synagoga L titularum). In MMFH IV, 301, XXVI (14. kánon chalkedonského sněmu).

¹² *Nomokanon* (Synagoga L titularum). In MMFH IV, 301-302, XXVI (14. kánon chalkedonského sněmu).

¹³ *Baldrici archiepiscopi Dolensis Historia Ierosolymitana*. 1965. In *Latinski izvori za bałgarskata istorija*. Sofija: BAN. 1965, 94-95. *Chronicles of the Crusades, eyewitness accounts of the wars between Christianity and Islam*. Ed. E. Hallam. London: 1989. 64-65. Cf. LOOS, M. 1974. *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Prague: Academia. 1974; HAMILTON, J. – HAMILTON, B. 1998. *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World c. 650 - c. 1450* (= Manchester Medieval Sources). New York: Manchester University Press. 1998. ISBN 0-7190-4765-X; STOYANOV, Y. 2000. *The other God. Dualist religions from Antiquity to the Cathar heresy*. New Haven – London: Yale University Press. 2000. ISBN 0-300-08253-3.

¹⁴ *(Credo) et in Spiritum Sanctum, Dominum et Vivificantem, qui ex Patre (Filioque) procedit, et cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, et locutus est per prophetas...* „Filioque“ je sporná část křesťanského, tzv. Nikajsko-konstantinopolského vyznání víry (675) v západním znění (v pravoslavné církvi se užívá *Credo* bez *filioque*). Spor o „filioque“ se stal dogmatickým sporem mezi katolickou pravoslavnou církví a stál v pozadí mocenského boje mezi západní a východní církví, mezi papežským primátem a Byzancí a vedl až k Velkému (Kerullariově) schizmatu v roce 1054. Cf. DOSTÁLOVÁ, R. 1990. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad. 1990, 267sq. ISBN 80-7021-034-6; MILKO, P. Vycházení Ducha svatého v pravoslavné pneumologii a kapitoly sv. Marka Efezského proti filioque, http://www.orthodoxia.cz/theolog/pm_fq.htm.

V této byzantské sbírce z 6. století, řeckém originálu *Nomokanonu*, jsou heretiky nazýváni různí odpadlíci od „pravověří“. Mohlo jít o stoupence tehdy aktuálního monofysitismu, jehož podstatou byl christologický názor, že Ježíš Kristus měl pouze jedinou, a to božskou, nikoliv lidskou přirozenost a podstatu; tento náboženský směr (hereze) byl probírán na chalkedonském sněmu v roce 451 a na 2. konstantinopolském sněmu v roce 553. Termín *hairetikoi* se mohl týkat také starších herezí, jako bylo ariánství, kterým se zabýval 1. nikajský (325) a 1. konstantinopolský (381) sněm, nebo nestoriánství, řešeném na efezském sněmu (431). Teorie o *filioque* vznikla totiž již ve 4. století v rámci boje proti ariánství (viz Marius Victorinus, sv. Hilarius z Poitiers, případně sv. Augustin v 5. století).¹⁵

Restrikce se v *Nomokanonu* týkaly také manželského spojení dvou nábožensky se lišících a v rozdílné víře pokřtěných snoubenců. Chtěl-li nějaký muž či nějaká žena vejít do manželského svazku s pravoslavným partnerem a uzavřít s ním právoplatný sňatek, museli dotyční přijmout nebo, pokud byli již pokřtěni v jiné víře, přestoupit na pravoslavnou víru (stsl. *na pravoslavnuju věru*; řec. *eis ten orthodoxon*).¹⁶ Oba snoubenci museli před stvrzením manželského slibu vyznávat stejnou víru. V případě nedodržení právního nařízení *Nomokanonu*¹⁷ byli provinilý muž a provinilá žena podrobeni kanonické *epitimii*,¹⁸ tj. museli se za spáchaný hřích kát.

¹⁵ K herezím cf. S. Germani I, *patriarchae Constantinopolitani, de Haeresibus et synodis. Photii item patr. Syntagma canonum*. 1842. Ed. A. Mai (= Spicilegium Romanum, 7). Romae: Collegium urbanum. 1842; *De synodis et haeresibus*. 1865. Ed. A. Mai. In *Patrologiae cursus completus, series graeca*, vol. 98. Ed. J.-P. Migne. Paris. 1865, http://books.google.cz/books?id=DMgUAAAAQAAJ&pg=PA39&hl=cs&source=gbgbs_toc_r&cad=4; MALDONADO- RIVERA, D. 2009. *Narratio de Synodis et Haeresibus ad Anthimum diaconum: A heresiological Treatise from the Byzantine Iconoclast Era*. Indiana University: Department of Religious Studies. 2009; GWYNN, M. D. 2007. From Iconoclasm to Arianism: The Construction of Christian Tradition in the Iconoclast Controversy. In *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. Durham: Duke University. 47, 2007, 225-251. ISSN 0017-3916.

¹⁶ *Nomokanon* (Synagoga L titularum). In MMFH IV, 301-302, XXVI (14. kánon chalkedonského sněmu).

¹⁷ *Nomokanon* (Synagoga L titularum). In MMFH IV, 301-302, XXVI (14. kánon chalkedonského sněmu).

¹⁸ Hlavní náplní církevního pokání (*epitimie*), pro než staroslověnské památky používaly termín *postv*, bylo dodržování půstů ve stanovených dnech. Od 3. století mělo toto pokání podle starokřesťanské praxe čtyři stupně: 1. plačící kajícíky (*prosklaiontes, flentes*), kteří po dobu bohoslužby stáli v chrámové předsíni a museli s pláčem prosit ty, kteří vstupovali do chrámu, aby se za ně uvnitř přimluvili a pomodlili; 2. slyšící kajícíky (*akroomenoi, audientes*), kteří byli

Vedle nábožensky nepřijatelné skupiny heretiků, patřili k společensky nepřijatelným lidem také etnicky/národnostně jiné skupiny. Stejně jako se nesměly podle *Nomokanonu* uzavírat sňatky s heretiky, tj. nábožensky nepohodlnými lidmi, nesměly se manželské svazky uzavírat také s etnicky nepohodlnými lidmi. K těm patřili Židé/židé a Heléni (stsl. *sv eretiki ni sv židy ni sv eliny*; řec. *pros gamon hairetiko, e Iudaio, e Helleni*).¹⁹ V případě židovského etnika jde nejen o etnickou intoleranci (Židé), ale rovněž o netoleranci náboženskou (židé). Kdo byli zmiňovaní Židé/židé, je většinou známo. Řecký termín *Iudaioi* (lat. *Iudeus*) označoval původně příslušníky kmene Juda, byl též názvem obyvatel Judského království a starověké Judee, římské provincie (6-132 n.l.). V době vzniku *Nomokanonu* a jeho byzantské předlohy *Synagoge* označoval stsl. termín *židy* a řec. termín *Iudeus* židovský (izraelský) národ, který žil po prohraných válečných konfliktech (zajetí egyptské, asyrské, babylónské, aj.) v diaspoře, obecně.

Jako Heléni bývali v pramenech označováni Řekové, a to nejen ti starověcí, antičtí a helénističtí, ale někdy též Byzantinci, kteří však většinou byli v řeckých (byzantských) pramenech nazýváni *Rhomaioi*, v arabských, perských a tureckých pak označováni jako *Rūm*. V názvu se ozývala reminiscence na kdysi slavnou a rozlehlou římskou říši (*imperium romanum*), na jejíž tradice, zejména na římský universalismus, byzantská říše navazovala. Termíny helénismus (*hellenismos*) a Heléni (*Hellenoi*) se podrobně zabýval J. Kaldellis,²⁰ který shrnul dosavadní výsledky zkoumání této problematiky a který na základě písemných pramenů studoval, kdo to byli „Řekové“ v pozdní antice a v Byzanci, zjišťoval jejich národní (politickou), církevní, filosofickou a kulturní identitu a zkoumal,

v chrámu přítomni při mši katechumenů až do čtení evangelia; 3. klečící kající (hypopiptontes, genuflectentes), kteří mohli být v chrámu už při celé mši, ale museli při ní klečet a nesměli se zúčastnit (svatého) přijímání (*communio*); 4. spolustojící kající (*systantes/synistamenoí, consistentes*), kteří se mohli účastnit v chrámu celé mše jako ostatní věřící, ale nesměli k přijímání. Viz úvodní studie k *Zakonu sudьnyi ljudьmъ* od K. Haderky, in MMFH IV, 151. MAKSIMOVIĆ, K. A. 2004. *Zakonъ sudьnyi ljudьmъ. Istočnikovedčeskije i lingvističeskije aspekty issledovanija slavjanskogo juridičeskogo pamjatnika*. Moskva: Drevlechranilišče. 2004, 33. ISBN 5-93646-070-3.

¹⁹ *Nomokanonъ* (Synagoga L titularum). In MMFH IV, 301-302, XXVI (14. kánon chalkedonského sněmu).

²⁰ KALDELLIS, J. 2011. *Hellenism in Byzantium*. Series: Greek Culture in the Roman World. Cambridge: Cambridge University Press. 2011. ISBN-10: 052129729X; ISBN-13: 978-0521297295.

jak klasické helénistické tradice přispěly k evoluci byzantské kultury a na kolik ji infiltrovaly a proměnily.

Profesně nepřijatelnou skupinou byli pro pravověrného křesťana také kočovní herci, kejklíři a jiní potulní umělci, kteří ve středověku putovali krajinou, od města k městu, od vesnice k vesnici, od hradu k hradu. Svě herecké umění a kejkle předváděli buď veřejně publiku shromážděnému na náměstích nebo na jiném prostranství, nebo bohatým a vznešeným lidem v soukromí jejich domů a paláců. Jak se dovídáme z *Nomokanonu*, často byli také pozváni, aby se zúčastnily svateb, na nichž obveselovaly a bavily svým uměním svatební hosty.

Pohanská svatba byla ve slovanském prostředí v předkřesťanské době tradičně zakončena bujarým veselím, spojeným s pitím, tancem a zpěvem.²¹ Pohanské zvyky a rituály se přenesly rovněž do nově christianizované velkomoravské společnosti, v níž bylo zpočátku křesťanství „nevyspělé“ (*rudis adhuc christianitas*).²² Na rozdíl od slovanských pohanských svateb měly křesťanské svatby vážnější, serióznější charakter, zejména oficiální církevní ceremoniál. V druhé, světské části svatebního obřadu byla atmosféra uvolněnější. Nadměrné pití alkoholu při hostinách, tance a hry, předvádění hereckých výstupů, divadlo, které církev označovala jako „večerní plesy“, „nestydaté hry běsovské“, „hry ďábelské“²³ a které pohanskou a později i křesťanskou svatbu doprovázely, byly podhoubím smilstva a zdrojem všemožných nepravostí. Přestože tyto nešvary křesťanská církev a řada písemných církevních památek pranýřovala a zakazovala, nevymítla je a pohanská rezidua, hluboko zakořeněná ve slovanské společnosti, přetrvala až do novověku.²⁴

²¹ NIEDERLE, L. 1911. *Slovanské starožitnosti – Život starých Slovanů* I/1. V Praze: Nákladem Bursíka a Kohouta. 1911. 88-89, uvádí, že slovanská svatba byla mnohokrát zakončena lascivním veselím, často až erotickými orgiemi, které se uchovaly v mnoha slovanských oblastech do raného novověku. Reminiscence na erotickou rozpustilost našich předků jsou dochovány v lidových svatebních písních a říkáních dodnes.

²² Dekrety Mohučské synody z roku 852 – *Decreta synodi Moguntiensis*. In MMFH IV, 33-35: *rudem adhuc christianitatem gentis Maraensium*....

²³ NIEDERLE, L. *Život starých Slovanů* I/1, 109sq.

²⁴ Cf. HAVLÍKOVÁ, L. 2006. Středověké slovanské právo a žena. Žena v právním systému velkomoravské společnosti, 175-205; EADEM. 2009. Žena a manželství ve slovanském prostředí 9. století na příkladu velkomoravských právních památek a jejich byzantských předloh, 5-26.

Jak ukazuje právní sbírka *Nomokanon* z 9. století a zde uvedené zákazy a tresty, také velkomoravské právo pohanské excesy nepovolovalo a penalizovalo, protože byly pro christianizovanou velkomoravskou společnost nepřijatelné.

Kněz a ostatní křesťané se v rámci svatby²⁵ nesměli podle *Nomokanonu* dívat ani na divadelní hry, ani žádné hry hrát a nesměli na nich ani tančit (stsl. *ni pozorъ na bracěchъ dějati li plęsati; igrati igry nikakojaže ni plęsati*; řec. *mete theorias en gamois horan, mete de choreuein; ballizein e orcheisthai*).²⁶ Na svatbách jim bylo dovoleno pouze nehlučně obědovat nebo večeřet (stsl. *ljubo obědati ljubo večeręti*; řec. *semnos deipnein e aristan*)²⁷ a poté se měli od svatebního stolu vzdálit. Církevní osoby, klerici (stsl. *svęštenikъ*; řec. *hieratius e klerikus*) tedy podle *Nomokanonu* nemohli a nesměli přihlížet na svatbách žádnému divadlu a dokonce, dříve než vešli herci (stsl. *fimelikija*; řec. *thymelikus*),²⁸ měli povstat, odejít a vůbec se divadelního představení a předvádění se herců nezúčastňovat.²⁹

Moravský *Nomokanon* také nepovoloval a zakazoval oslavy v určitém ročním období, a to zejména v době půstu. Oslavy byly obvykle velmi hlučné a bujaré, mnoho se na nich jedlo a pilo, a to vše odporovalo církevním nařízením a zejména záměrům čtyřicetidenního církevního půstu (*quadragesima*), který ranní křesťané drželi a dodržovali obvykle před Vánocemi, Velikoncemi a před svátkem sv. Jana Křtitele.³⁰ Největší půst, který byl zmíněn v 5. kánonu nikajského koncilu a v 9. apoštolském kánonu, byl před velikonočními svátky.

²⁵ K manželství v bulharském středověkém prostředí 9. století cf. HAVLÍKOVÁ, L. 2014. *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* i supružestvo. Gendernyj vopros. In *Third International Congress of Bulgarian Studies*. Sofia: Sofijski universitet „K. Ochridski“. 2014, v tisku.

²⁶ *Nomokanon* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 302, XXVII/XXVIII a 303 (23. kánon laodicejského sněmu).

²⁷ Ibidem.

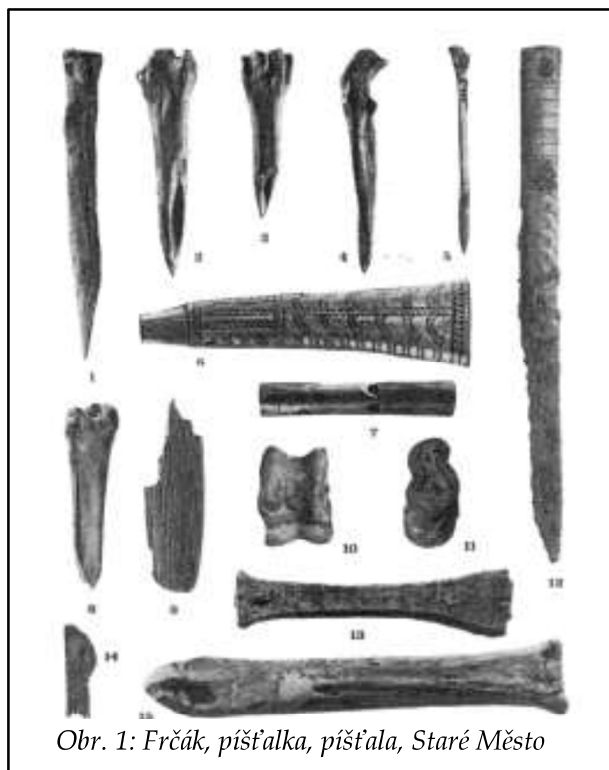
²⁸ Stsl. termín *fimelikija* *Lexicon linguae palaeoslovenice – Slovník jazyka staroslověnského* (dále LLP) IV. 1977. Ed. Z. Hauptová. Praha: Academia. 1977, 749-750, nezachytil.

²⁹ *Nomokanon* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 304, XXVII/XXVIII (54. kánon laodicejského sněmu).

³⁰ Podle Du Cangeova *Glossaria* (DU CANGE, Charles Fresne sieur. 1688. 1958. *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*. I-II. Lugduni: 1688. Reprint: Graz 1958) měli Řekové 4 půsty (*quadragesimy*), Maronité 6 a Arméni 8.

V období *quadragesimy*³¹ nemohli snoubenci konat svatbu a nesměly se oslavovat ani narozeniny knížete (stsl. *ne...brakъ tvoriti ni rožbstva dějati*; řec. *gamus poiein e genethlion*³² *epitelein*).³³

Ve velkomoravském prostředí se bujarého svatebního veselí a jiných oslav a také pohřbů zúčastňovali vedle herců také hudebníci a zpěváci. Je známo, že staří Slované³⁴ používali hudební nástroje, které měly prastaré kořeny,³⁵ a řada z těchto nástrojů existovala patrně také na Velké Moravě. Dosavadní archeologické nálezy hudebních nástrojů z velkomoravských lokalit jsou však zatím poměrně skromné. Jak ukazují nálezy kostěných píšťalek, vyrobených z ptačí kosti nebo nálezy zvonků a zvonců z velkomoravské aglomerace „Valy“ (*gradъ Morava*) u Mikulčic,³⁶ nálezy kostěných píšťalek z ptačí kosti nebo srnčího či jeleního parohu, kostěného zvukového nástroje tzv. frčáku-vábničky(?), kovových rolniček a bronzových zvonečků a zvonců ze staro-městsko-uhersko-hradištské aglomerace³⁷ a

Obr. 1: Frčák, píšťalka, píšťala, Staré Město

³¹ V obyčejné dny čtyřicetidenního půstu (*quadragesimy*) se mohl konat jen obřad nazývaný *liturgia praesanctificationum*.

³² Řec. *genethlia* jsou narozeniny knížat (viz komentář J. Vašici a K. Haderky v MMFH IV, 310, pozn. 4).

³³ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 310, XXXI (52. kánon laodicejského sněmu).

³⁴ O hudebních nástrojích Slovanů obecně viz NIEDERLE L. 1925. *Slovanské starožitnosti – Život starých Slovanů III/2*. V Praze: Nákladem Bursíka a Kohouta. 1925, 703-734.

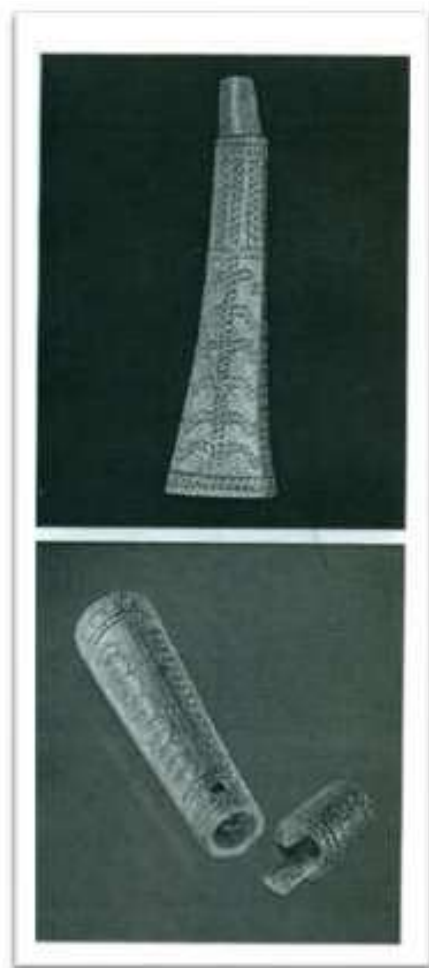
³⁵ Biblické termíny pro hudební nástroje např. na. http://digital.fides.org.pl/Content/106/-CD_1/TOME20/04_Les_termes_musicaux.pdf.

³⁶ POULÍK, J. 1975. *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha: Academia. 1975.

³⁷ K píšťálám a píšťalkám, frčáku viz HRUBÝ, V. 1955. *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1955, 258-259, tab. LIII, 6: frčák-vábnička(?) (hrob 279/49), tab. LIII, 7: píšťalka, tab. LIII, 12: píšťala (viz obr. 1); CHORVÁTOVÁ, H. 2004. K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách. In *Acta historica Neosolensia*. 7, 2004, 199-236, zde 218. K zvoncům GALUŠKA, L. 2004. *Slované, doteky předků. O životě na Moravě 6.-10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum – Obec Modrá – Krajská knihovna Františka Bartoše. 2004, 34. ISBN 80-7028-218-5. Dodejme, že zvonky a zvonce nesoužily jen pastevcům

rovněž nález vábničky(?) z lokality Pobedim II,³⁸ měli staří Moravané k hudbě určitý vztah (viz obr. 1, 2).

Používání hudebních nástrojů na Velké Moravě domácí právní památky nedokládají, ale některé staroslověnské výrazy pro hudební nástroje, užívané v písemných staroslověnských pramenech církevního charakteru, zachytil *Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Ten zná stsl. termín pro strunový nástroj, substantivum *gęsli* (řec. *kithara*, la. *cithara*)³⁹ a sloveso (verbum) *gęsti*,⁴⁰ tj. hrát na strunový nástroj. Na staré Moravě se také používaly různé typy píšťalek a píšťal, jak doložily archeologické prameny a staroslověnské lexikum. Píšťala se označovala stsl. termíny *pišťalb* (řec. *aulos*, *sirings*, lat. *tibia*, *fistula*)⁴¹ nebo *svirělb* (lat. *tibia*)⁴² a hráč na píšťalu-píštěc jako *piskъcii* (řec. *auletes*, lat. *tibia canens*, *tibicen*)⁴³ nebo jako *svirьcb* (řec. *auletas*, lat. *tibicen*).⁴⁴ Staroslověnské termíny pro píšťaly (*pišťali*), housle (*gusli*) a troubu (*truba*) stejně jako výraz „hrát na strunný nástroj“ (*gęsti*) připomíná také staroslověnské *Žitije Konstantina* (Vita

Obr. 2: Frčák (vábnička), Staré Město a Pobedim

k identifikaci polohy zvířat, ale také jako hudební nástroj. Rovněž bronzové rolničky z předvelkomoravského pohřebiště z Dolních Dunajovic a z Komárna nebyly jen ochranou zemřelých (ibidem, 56, 62), ale mohly být použity rovněž jako hudební nástroj.

³⁸ Tzv. frčák-vábnička(?) pochází z velkomoravské aglomerace (dnes Slovensko) Pobedim II, naleziště „Na laze“, hrob 26 (viz obr. 2). Viz VENDTOVÁ, V. 1969. Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. In *Slovenská archeológia*. Nitra: AÚ SAV. 17, 1969, 1, 211, obr. 52:11. ISSN 1335-0102; BIALEKOVÁ, D. 1972. Výskum slovanského pohrebiska v Pobedime, okres Trenčín. In *Archeologické rozhledy*. Praha: AU ČSAV. 24, 1972, 121-129. ISSN 0323-1267; *Významné slovanské naleziská na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1978, 164, obr. 8.

³⁹ LLP, I. 1966. Ed. J. Kurz. Praha: Academia. 1966, 449.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ LLP, III. 1982. Ed. J. Kurz. Praha: Academia 1982, 44.

⁴² LLP, IV. 1997. Ed. Z. Hauptová. Praha: Academia 1997, 26. ISBN 80-85494-38-8.

⁴³ LLP, III. 1982. Ed. J. Kurz. Praha: Academia 1982, 40.

⁴⁴ LLP, IV. 1997. Ed. Z. Hauptová. Praha: Academia 1997, 26. ISBN 80-85494-38-8.

Constantini, XVI)⁴⁵ z 9. století a existenci kostelního zvonu či zvonce dokládá stsl. *zvonenie*,⁴⁶ uvedené v *I. staroslověnské legendě o sv. Václavovi* z 10. století.

Druhou skupinou písemných pramenů jsou zprávy arabských a perských autorů. Základem jejich líčení o Slovanech je nedochovaná, tzv. anonymní relace z 9. století, a proto lze tento pramen považovat pro moravské poměry za autentický. O hudebních nástrojích Velkomoravanů za vlády krále Svatopluka napsal na přelomu 9./10. století arabský geograf a cestovatel Ibn Rusta následující slova: *Mají různé druhy louten, kytar a píšťal; délka jejich píšťaly je dva lokte a na jejich loutně je osm strun*.⁴⁷ Téhož panovníka a téže země – Moravy se týká zmínka anonymní perské relace Hudúd al-‘Álam z 10. století: *Mají strunové nástroje, které jsou neznámé u muslimů, a na ně hrají*.⁴⁸ O slovanských hudebních nástrojích se zmínil také perský autor Gardízi z 1. poloviny 11. století: *A mají různé druhy strunných hudebních nástrojů jako loutnu a mandolínu a flétnu a podobně. A jejich flétna je dlouhá dva raše (= 2 lokty) a loutna má osm strun a je široká*.⁴⁹ A v 2. polovině téhož století popsal al-Marwazí hudební nástroje Slovanů slovy: *...a mají (několik) druhů píšťal; mají píšťalu, jejíž délka obnáší dva lokte. Jejich loutna je plochá a má osm strun, avšak nemá kolíčkovou skříňku, leč její kolíčky jsou rovné*.⁵⁰

Vedle různých typů píšťal, „guslí“ (housle?, citera?, apod.), osmistrunné loutny, mandolíny, flétny a trub (z dutých zvířecích kostí a rohů, jak ukazuje nákončí z Mikulčic, hrob 240), doložených ve stsl. církevních a v arabských a

⁴⁵ *Žitije Konstantina* (Vita Constantini). 1967. In: MMFH II. Textus biografici, hagiografici, liturgici. Operi edendo praeuit L. Havlík. Brno: UJEP. 1967, 107-108, XVI: *Obače bezvdušnaja glasv dajušta, ašte li pištali, ašte li gusli, ašte li raznŭstvia glasomŭ ne daste kako razumětsę sopomoe ili gudomoe? Ibo ašte bezvžestę glasv dastŭ truba kto ugotovlaetsę na branŭ?* Text je staroslověnským překladem citátu z Pavlova listu ke Korintským ((1 C 14.5-40) a pokud ho autor ŽK převzal a přeložil do staroslověňštiny, patrně dobře věděl, že také na Velké Moravě uvedené hudební nástroje existovaly.

⁴⁶ *I. staroslověnská legenda o sv. Václavu*. 1873. In Fontes rerum Bohemicarum I (dále FRB). Ed. J. Emler. V Praze: Nákladem Musea Království českého. 1873, 131, 5.

⁴⁷ *Kitábu l-a'láki n-nafisáti li-bni Rusta VII* („Kniha vzácných drahokamů“). 1969. In MMFH III. Diplomata, epistolae, textus historici varii. Operi edendo praeuit L. Havlík. Brno: UJEP. 1969, 346.

⁴⁸ *Hudúd al-‘Álam* („Kraje světa“). 1969. In MMFH III, 422, §43.

⁴⁹ *Kitábe zajnu l-achbár ta'lífe Abú Sa'íd 'Abdulhajj ibn ad-Dahhák ibn Mahmúd Gardízi* („Okrasa historie“). 1969. In MMFH III, 428, 2.

⁵⁰ *Kitábu tabá'í l-hajawáni li-Šarafi z-Zamáni Táhiri l-Marwazii* („Kniha o přirozených vlastnostech zvířat“). 1969. In MMFH III, 433, 14.

perských pramenech a vedle archeologicky doložených nálezů kostěných píšťalek, píšťal, frčáku, zvonků a zvonců a rolníček můžeme na Velké Moravě předpokládat také existenci bubnů a bubínků, chrastítek a dalších hudebních nástrojů. Některé hudební nástroje se používaly k vojenským účelům, při boji, jiné v míru při lovu nebo zábavě. Je známo, že spojení píšťaly a malého bubínku patřilo k nejstaršímu nástrojovému uskupení, které na Moravě fungovalo od 11. století.⁵¹ O existenci rohů, trubek (*lituus*),⁵² bicích nástrojů (*sistrum*),⁵³ píšťal a bubnů (*tibiis et tympanis*),⁵⁴ které doprovázely v Čechách tančící mládež, věděl a psal v „Kronice Čechů“ (*Chronica Boemorum*) v 12. století Kosmas.⁵⁵

Vedle světského (lidového) notování, tance a hraní na hudební nástroje při oslavách a svatbách, které narušovalo vážnost jejich průběhu, a proto se stalo v *Nomokanonu* předmětem zákonných norem, existovala na Velké Moravě také církevní hudba a staroslověnský bohoslužebný zpěv byzantského charakteru,⁵⁶ který později vystřídal latinský bohoslužebný zpěv. Existovali na Moravě v 9. století vedle lidových i profesionální hudebníci, zpěváci, tanečníci a herci? Přišli tito „profesionální“ umělci na Moravu s doprovodem obou soluňských bratrů, Konstantina a Metoděje, z Byzance? Nebo pocházeli již z domácího obyvatelstva? Víme, že v Byzanci tyto skupiny lidí existovaly, účastnily se jak soukromých, tak oficiálních slavností a oslav a byly vyobrazeny na řadě uměleckých artefaktů a skupiny hudebníků a herců jsou známy také z písemných památek a z vyobrazení z pozdější doby, zhruba od 11. století ve východoslovanském prostředí, v Kyjevské Rusi. Anebo se jednalo o skupiny

⁵¹ HUTTER, J. 1945. *Hudební nástroje*. Praha: vydal František Novák. 1945; MARKL, J. 1979. *Lidové hudební nástroje v Československu*. Praha: SPN. 1979; KURFÜRST, P. *Hudební nástroje*. 2002. Praha: TOGGA. 2002. ISBN 80-902912-1-X.

⁵² *Cosmae Chronica Boemorum*. 1874. In FRB II. Ed. J. Emler. V Praze: Nákladem Musea Království českého. 1874, 17, kn. I, 9: *Inflans tunc lituum, dedit unus eis ita signum*.

⁵³ *Cosmae Chronica Boemorum*. 1874. In FRB II, 17, kn. I, 9: *Surgite, vos rauco clamat Venus aurea sistro* – parafráze na Vergiliův verš z Aeneidy (Verg. Aen. VIII, 696).

⁵⁴ *Cosmae Chronica Boemorum*. 1874. In FRB II, kn. II, 50: *quem advenientem laetis choreis per diversa compita dispositis tam puellarum quam invenum modulantium tibiis et tympanis...plebs laetabunda suscepit*.

⁵⁵ Více k hudebním nástrojům u Kosmy viz DOLEŽEL, M. Hudební zmínka v Kosmově kronice. In *Opus musicum*. Brno: Opus musicum, o.p.s. 37, 2005, 2, 2-7. ISSN 0862-8505.

⁵⁶ WELLESZ, E. 1961. *A history of Byzantine music and hymnography*. 2nd edition. Oxford: Clarendon Press., 1961.

lidí, kteří putovali světem, živilí se různým způsobem, od legálních uměleckých produkcí až po nelegální činnost, svobodní a nezávislí na jakémkoliv establishmentu?

Závěrem dodejme, že k deliktům, které církve na Velké Moravě pronásledovala a trestala a které vylučovaly muže z kněžství a z možnosti být vysvěcen na biskupa, patřily vedle výše uvedeného heretismu, náboženské, etnické nebo profesní nepřináležitosti, také další lidská provinění, životní selhání, poklesky a hříchy, jako byla bigamie, magie, modloslužebnictví nebo rouhání.⁵⁷

Moravský arcibiskup Metoděj, který *Nomokanon* z řečtiny překládal, patrně vycházel z každodenní reality, s kterou se na Velké Moravě setkal. Proto pasáže pro moravské prostředí aktuální, jako byla pasáž o profesní minoritě – hercích, podobně jako jiné části o náboženských nebo etnických minoritách, z řecké *Synagoge* přejal a přeložil.

Jak je vidět z předchozích řádků, žádná z minorit, ať již do byla minorita etnická, náboženská nebo profesní, to neměla v křesťanském právním systému jednoduché a lehké, ať to byl právní systém byzantský, nebo z něho vzešlá legislativa velkomoravská. Velká část minoritních skupin byla nekonformní, nepřizpůsobivá, žila si svým životem většinou v oddělených náboženských, etnických či profesních komunitách, odlišovala se od celku a většiny populace a udržovala si své etnické, náboženské a kulturní tradice. Náboženská, etnická a profesní cizorodost a různorodost proto budila v majoritních skupinách podezření a strach, a proto byly minoritní skupiny většinou vystaveny určitým omezením a represím ze strany majoritních (náboženských, etnických, profesních) skupin obyvatelstva, jak to názorně ukázala Metodějova právní sbírka *Nomokanon* pro velkomoravské prostředí.

⁵⁷ *Nomokanon* (Synagoga L titulorum). In MMFH IV, 300, pozn. 9. Podrobněji viz HAVLÍKOVÁ, L. 2006. Středověké slovanské právo a žena. Žena v právním systému velkomoravské společnosti, 175-205.

Zoznam bibliografických odkazů:

- Baldrici archiepiscopi Dolensis Historia Ierosolymitana*. 1965. In Latinski izvori za bálgarskata istorija. Sofija: BAN. 1965.
- BIALEKOVÁ, D. 1972. Výskum slovanského pohrebiska v Pobedime, okres Trenčín. In *Archeologické rozhledy*. Praha: AU ČSAV. 24, 1972, 121-129. ISSN 0323-1267.
- Cosmae Chronica Boemorum*. 1874. In *Fontes rerum Bohemicarum II*. Ed. J. Emler. V Praze: Nákladem Musea Království českého. 1874.
- Decreta synodi Moguntiensis*. 1971. In *Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges – Textus iuridici – Supplementa*. Operi edendo praefuit L. Havlík. Brno: UJEP. 1971.
- De synodis et haeresibus*. 1865. Ed. A. Mai. In *Patrologia cursus completus, series graeca*, vol. 98. Ed. J.-P. Migne. Paris 1865. Dostupné na internetu: <http://books.google.cz/books?id=DMgUAAAAQAAJ&pg=PA39&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=4>.
- DOLEŽEL, M. Hudební zmínka v Kosmově kronice. In *Opus musicum*. Brno: Opus musicum, o.p.s. 37, 2005, 2, 2-7. ISSN 0862-8505.
- DOSTÁLOVÁ, R. 1990. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad. 1990. ISBN 80-7021-034-6.
- DU CANGE, Charles Fresne sieur. 1688. 1958. *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*. I-II. Lugduni: 1688. Reprint: Graz 1958."
- GALUŠKA, L. 2004. *Slované, doteky předků. O životě na Moravě 6.-10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum – Obec Modrá – Krajská knihovna Františka Bartoše. 2004. ISBN 80-7028-218-5
- GWYNN, M. D. 2007. From Iconoclasm to Arianism: The Construction of Christian Tradition in the Iconoclast Controversy. In *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. Durham: Duke University. 47, 2007, 225-251. ISSN 0017-3916.
- HAMILTON, J. – HAMILTON, B. 1998. *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World c. 650 - c. 1450* (= Manchester Medieval Sources). New York: Manchester University Press. 1998. ISBN 0-7190-4765-X.
- HAVLÍKOVÁ, L. 2006. Středověké slovanské právo a žena. Žena v právním systému velkomoravské společnosti. In *Byzantinoslovaca I*. Ed. M. Daniš.

- Bratislava: Byzantologický seminár A. Avenaria FiF UK. 2006, 175-205. ISBN 80-89236-07-3.
- HAVLÍKOVÁ, L. 2007. Egredere de terra: On the geographical-administrative terminology in 9th century legal manuscripts. In *Byzantium and New Countries – New Peoples on the Frontier of Byzantino-Slavonic Area (IX-XV Centuries)*. Ed. M. Kajmakamova – M. Salamon – M. Smorag-Różycka (= *Studia Byzantina et Slavica Cracoviensia V*). Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica". 2007. ISBN 978-83-88737-83-1.
- HAVLÍKOVÁ, L. 2008. Femina slavica – žena a mateřství ve velkomoravských právních památkách 9. století (Příspěvek ke středověkým gender studies). In *Pulchritudo et sapientia. Ad honorem Pavel Spunar*. Ed. Z. Silagiová – H. Šedinová – P. Kitzler. Praha: Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav AV ČR. 2008, 163-178. ISBN 978-80-254-1863-5.
- HAVLÍKOVÁ, L. 2008. K právnímu postavení slovanské ženy v 9. století (K otázce sňatku a uzavření manželství v případech pokrevního, adoptivního a tzv. duchovního příbuzenství v bulharském a velkomoravském prostředí). In *Česká slavistika. Příspěvky k 14. mezinárodnímu sjezdu slavistů, Ochrid 10.-16. 9. 2008 (= Slavia)*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v.v.i. 2008, 77, 251-263. ISSN 0037-6736.
- HAVLÍKOVÁ, L. 2009. Geograficko-správní staroslověnská terminologie v právních památkách 9. století a její řecké (byzantské) a latinské paralely. In *Byzantská revue 2009 (= Acta facultatis orthodoxae theologiae Universitatis Presoviensis)*. Ed. J. Horák. Prešov: Prešovská univerzita. 2009, 108-119 (http://www.pulib.sk/elpub2/PBF/Husar4/pdf_doc/08_Havlikova.pdf) a *Synergie. Revue pro byzantologii a filozofii*. Plzeň: Západočeská univerzita. 2009, V, 1, 9-20. ISSN1803-8301.
- HAVLÍKOVÁ, L. 2009. Žena a manželství ve slovanském prostředí 9. století na příkladu velkomoravských právních památek a jejich byzantských předloh. In *Synergie. Revue pro byzantologii a filozofii*. Plzeň: Západočeská univerzita. 2009, V, 2, 5-26. ISSN 1803-8301.
- HAVLÍKOVÁ, L. 2009. Žena a potrat. K otázce přejímání římsko-byzantského práva a řecké terminologie ve slovanském prostředí. In *Epea pteorenta. Růženě Dostálové k narozeninám*. Ed. M. Kulhánková – K. Loudová. Brno: Host. 2009, 97-106. ISBN 978-80-7294-320-3.

- HAVLÍKOVÁ, L. 2012. Dítě ve velkomoravských právních památkách. In *Konštantínove listy*. Nitra: UKF. 2012, V, 1-10. ISSN 1337-8740
- HAVLÍKOVÁ, L. 2014. *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum i supružestvo*. Gendernyj vopros. In *Third International Congress of Bulgarian Studies*. Sofia: Sofijski universitet „K. Ochridski“. 2014, v tisku.
- HRUBÝ, V. 1955. *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1955.
- HUTTER, J. 1945. *Hudební nástroje*. Praha: vydal František Novák. 1945.
- CHORVÁTOVÁ, H. 2004. K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách. In *Acta historica Neosolensia*. 7, 2004, 199-236.
- Chronicles of the Crusades, eyewitness accounts of the wars between Christianity and Islam*. Ed. E. Hallam. London 1989, 64-65.
- Ioannis Scholastici Synagoga L titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica*, ed. V. Beneševič. In *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Neue Folge, Heft 14*. München: Akademie der Wissenschaften. 1937.
- KALDELLIS, J. 2011. *Hellenism in Byzantium*. Series: Greek Culture in the Roman World. Cambridge: Cambridge University Press. 2011. ISBN-10: 052129729X; ISBN-13: 978-0521297295.
- KURFÜRST, P. *Hudební nástroje*. 2002. Praha: TOGGA, 2002. ISBN 80-902912-1-X.
- Lexicon linguae palaeoslovenice – Slovník jazyka staroslověnského I*. 1966. Ed. J. Kurz. Praha: Academia. 1966.
- Lexicon linguae palaeoslovenice – Slovník jazyka staroslověnského III*. 1982. Ed. J. Kurz. Praha: Academia 1982.
- Lexicon linguae palaeoslovenice – Slovník jazyka staroslověnského IV*. 1977. Ed. Z. Hauptová. Praha: Academia. 1977. ISBN 80-85494-38-8.
- LOOS, M. 1974. *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Prague: Academia. 1974.
- MAKSIMOVIĆ, K. A. 2004. *Законъ судьnyi ljudьmъ. Istočnikovedčeskije i lingvističeskije aspekty issledovanija slavjanskogo juridičeskogo pamjatnika*. Moskva: Drevlechranišče. 2004, 33. ISBN 5-93646-070-3.
- MALDONADO-RIVERA, D. 2009. *Narratio de Synodis et Haeresibus ad Anthimum diaconum: A heresiological Treatise from the Byzantine Iconoclast Era*. Indiana University: Department of Religious Studies. 2009.
- MARKL, J. 1979. *Lidové hudební nástroje v Československu*. Praha: SPN. 1979.

- MILKO, P. Vycházení Ducha svatého v pravoslavné pneumologii a kapitoly sv. Marka Efezského proti filioque, http://www.orthodoxia.cz/theolog/-pm_fq.htm.
- MOMOT, A. 2011. Niekoľko poznámok k predbyzantským a byzantským dejinám Rómov. In *Acta patristica*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, č. 5, s. 290-301.
- NIEDERLE, L. 1911. *Slovanské starožitnosti – Život starých Slovanů* I/1. V Praze: Nákladem Bursíka a Kohouta. 1911.
- NIEDERLE L. 1925. *Slovanské starožitnosti – Život starých Slovanů* III/2. V Praze: Nákladem Bursíka a Kohouta. 1925.
- Nomokanon* (Synagoga L titularum). 1971. In *Magnae Moraviae fontes historici* IV. Leges – Textus iuridici – Supplementa. Operi edendo praefuit L. Havlík. Brno: UJEP. 1971, 205-363.
- POULÍK, J. 1975. *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha: Academia, 1975.
- I. staroslověnská legenda o sv. Václavu*. 1873. In *Fontes rerum Bohemicarum* I. Ed. J. Emler. V Praze: Nákladem Musea Království českého. 1873.
- ROCHOW, I. – MATSCHKE, K. 1991. Neues zu den Zigeunern im byzantinischen Reich um die Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert. In *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1991, 41, 241-256. ISSN 0378-8660.
- ROCHOW, I. 1983. Die Häresie der Athinganer im 8. und 9. Jahrhundert und die Frage ihres Fortlebens. In Helga Köpstein, Friedhelm Winkelmann (eds.), *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz*. Berlin: Akademie-Verlag. 1983 (= *Berliner Byzantinistische Arbeiten*, 51), 163-178.
- Romové v Byzanci*. 1998. Praha: Indologický ústav FF UK. 1998.
- S. Germani I, patriarchae Constantinopolitani, de Haeresibus et synodis. Photii item patr. Syntagma canonum*. 1842. Ed. A. Mai (= *Spicilegium Romanum*, 7). Romae: Collegium urbanum. 1842.
- SOULIS, G. C. 1961. The Gypsies in the Byzantine Empire and Balkans in the Late Middle Ages. In *Dumbarton Oaks Papers*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 1961, 15, 141-165. ISSN 0070-7546.

- SPECK, P. 1997. Die vermeintliche Häresie der Athinganoi. In *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1977, 47, 37-50. ISSN 0378-8660.
- STARR, J. 1936. An Eastern Christian Sect: The Athinganoi. In *Harvard Theological Review*. Cambridge: Harvard University. 1936, 29, 93-106. ISSN 0017-8160.
- STOYANOV, Y. 2000. *The other God. Dualist religions from Antiquity to the Cathar heresy*. New Haven – London: Yale University Press. 2000. ISBN 0-300-08253-3.
- VÁŠICA, J. 1966. *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*. Praha: Lidová demokracie. 1966.
- VENDTOVÁ, V. 1969. Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. In *Slovenská archeológia*. Nitra: AÚ SAV. 17, 1969, 1, 119-232. ISSN 1335-0102.
- Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1978.
- WELLESZ, E. 1961. *A history of Byzantine music and hymnography*. 2nd edition. Oxford: Clarendon Press. 1961.
- Žitije Konstantina (Vita Constantini)*. 1967. In: MMFH II. Textus biografici, hagiografici, liturgici. Operi edendo praefuit L. Havlík. Brno: UJEP. 1967.

THE VIEW ON THE RELIGIOUS, ETHNIC AND PROFESSIONAL EXTRANEOUS GROUPS IN GREAT MORAVIAN LEGISLATION

PhDr. Lubomíra Havlíková, CSc., Slovanský ústav AV ČR, v.v.i., oddělení paleoslovenistiky a byzantologie, Valentinská 1, CZ-110 00 Praha 1, e-mail: havlikova@slu.cas.cz, tel.:+420 224 800 265

Abstract

The article deals with the religious, ethnic and professional extraneous groups in Great Moravian legislation. This brief overview related to the Old Slavonic legal source entitled the *Nomokanon*, which was translated by the Archbishop Methodius in the 9th century in Moravia, suggests that the groups of the extraneous inhabitants differing by religion, nationality (stsl. *съ еретѣи ѿ съ жиды ѿ съ елѣны*; řec. *pros gamon hairetiko, e Iudaio, e Helleni*) and profession (stsl. *fimelikija*; řec. *thymelikus*) from the majority of people existed in the Great Moravian Empire. And therefore, the legal source from Great Moravian milieu – the *Nomokanon* knew and wrote about them.

Key words

Great Moravia, Byzantium, history, law history, Great Moravian law, Byzantine law, Slavonic law, nationality, religion, profession